

Олександр Кравчук

**ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Т.Г. МАСАРИКА
В АВСТРО-УГОРЩИНІ
(1882–1914 рр.)**

У статті розкрито становлення Т.Г. Масарика як чеського політичного діяча в період занепаду Австро-Угорщини. Показано політичні погляди Масарика, головні напрями його політичної діяльності в 1882–1914 рр., спрямовані на розв'язання чеського питання шляхом демократизації та федералізації Дунайської монархії.

Ключові слова: Т.Г. Масарик, демократія, Чехія, Австро-Угорщина, автономія.

Політична історія значною мірою визначається діяльністю історичних лідерів різних країн. Актуальність вивчення біографій представників державної еліти обумовлена значенням їх ідейного спадку в рефлексії сьогодення, адже, великі історичні постаті, політики і вчені, залишаються сучасниками також наступних поколінь. Зазначене стосується і Томаша Гарріга Масарика — одного з провідних чеських політиків кінця ХІХ — 30-х рр. ХХ ст. Ключову роль Масарика в політичному і духовному розвитку чеської нації, зокрема, під час його діяльності в Австро-Угорській монархії, усвідомлювали вже його сучасники. Так, Е. Бенеш слушно зауважив, що Масарик «довів до кінця справу інтелектуального, духовного і культурного відродження нашого народу», «був нашим останнім діячем національного, духовного і морального відродження»¹. Дійсно, його життя — це історія Чехії і Чехословаччини, починаючи з політизації національної ідеї, через створення партій та участь у керівництві національним рухом, і зрештою до здобуття незалежності у 1918 р., яку Масарик очолив як перший президент ЧСР. Різні аспекти його довголітньої, більш ніж півстолітньої (1882–1937 рр.), політичної діяльності висвітлили С. Віднянський, Я. Гербен, В. Доубек, Е. Задорожнюк, Ф.Г. Кемпбелл, І. Ковтун, Е. Кохак, Ю. Кржіжек, М. Кучера, О. Малінова, М. Маховец, М. Мурадова, Ї. Мусіл, М. Нагорняк, М. Нарбут, М. Неудорфлова, Я. Опат, Ї. Пернес, І. Поп, Р. Постоловський, О. Серапіонова, А. Субігу, О. Чіняєва, Р. Шпорлюк² та багато інших дослідників. Але оцінки Масарика під час найдовшого відрізка його політичної активності — австро-угорського періоду (1882–1914 рр.), коли відбулося його становлення як політичної особистості³, залишаються неоднозначними. Він показаний і як гуманіст-демократ, прихильник

демократичного реформування Габсбурзької монархії, і як її руйнівник або чеський націоналіст, прихильник ліберального або наукового націоналізму, як людина, що боролася проти національних пересудів і фанатизму. З огляду на все вищезазначене, мета статті — висвітлити головні напрями політичної діяльності Т.Г. Масарика в Австро-Угорщині в 1882–1914 рр.

Політика увійшла в життя Масарика з юнацького віку. Інтерес до неї викликали розповіді його батька про «весну народів», національні суперечки між учнями чехами і німцями в гімназії м. Брно, де вчився Томаш, спілкування з ксьондзом М. Прохазкою, який познайомив 15-ти річного гімназиста з ідеями християнського соціалізму, зовнішньополітичні події (польське повстання 1863–1864 рр., датсько-пруська війна 1864 р., австрійсько-пруська війна 1866 р.). Масарик мріяв стати дипломатом, вступити до Орієнтальної академії у Відні. Але, оскільки правила прийому до неї вимагали від абітурієнта дворянського статусу, він обрав вивчення філософії у Віденському університеті (1872–1876 рр.). Під час студій Масарик віддав перевагу філософському напрямку ідеалізму і течії позитивізму. Свої погляди називав «конкретизмом» — мисленням, що відкидає неемпіричне і надемпіричне знання, але визнає не тільки розум, але й почуття і волю, «приймає людину в її цілісності»⁴. Вивчаючи філософію, Масарик зацікавився теоретичною політикою⁵. Зрештою, найцікавіший для Масарика філософ Платон, про якого молодий учений 10 березня 1876 р. захистив докторську дисертацію («Сутність душі за Платоном: Критичне вивчення з емпіричних позицій»), був автором учення про ідеальну державу.

У дусі тодішньої наукової класифікації Масарик розглядав політику як практичне відгалуження науки про організацію і розвиток суспільства (соціології)⁶. У роки перебування у Віденському університеті, спочатку студентом, а згодом доцентом (1879–1882 рр.), Масарик уважно вивчав чеську політику. Одним з перших результатів його спостережень стала праця «Теорія і практика», опублікована в газеті «Моравська орлице» в квітні–травні 1876 р. У ній молодий вчений мав на меті не тільки ознайомити широку громадськість з новими досягненнями суспільних наук, а й доводив необхідність теоретичного обґрунтування практичної політики. Фактично Масарик розвинув ідею О. Конта про те, що політика може і повинна бути науковою і моральною. «Право і справедливість стоять над владою», — зазначив Масарик⁷. Він вважав, що провідний напрям розвитку всіх народів — космополітизм, а далі наголошував, «що загальний федералізм — якщо когось не влаштовує термін космополітизм — є єдиною розумною метою людства»⁸. На думку історика Ф.Г. Кемпбелла (США), зазначена тема з'являється вже в докторській дисертації Маса-

рика, «яка була осмислена як атака на обмежений етнічний націоналізм і закликала до космополітичних поглядів»⁹.

У праці «Теорія і практика» Масарик підкреслив необхідність активності самої людини: «майбутнє індивідуума і людства в його руках і не потрібно віддаватись сліпій вірі в долю»¹⁰. Отже, на відміну від декадентського споглядання «світу, що котиться у прірву», Масарик обрав позицію соціального реформатора, відкидав містицизм і пасивність ХІХ ст.¹¹ Як філософ-позитивіст Масарик аналізував кризу сучасної йому західної цивілізації (за термінологією вченого — «перехідний стан суспільства»). Наявність кризи він констатував вже в своїй праці «Самогубство як масове явище сучасної цивілізації» (1881 р.). До речі, зазначений аналіз засвідчив, що Масарик перший з чеських вчених, після Я.А. Коменського, зайнявся дослідженнями проблематики світового значення¹². Як соціолог теорію модернізації суспільства Масарик поширював і на політичну сферу. «Перехідний стан суспільства» в ній учений вбачав у переході від теократії станового типу до демократії¹³. Звідси виходив філософський корінь — основа мислення і політичної діяльності Масарика. Це був ідеал співжиття в свободі, справедливості, у взаємній повазі і добрій волі. Ідеал зрілого людства в соціально відповідальному суспільстві¹⁴. Політичні погляди Масарика мали релігійно-моральну основу. Він був переконаний, що політика повинна бути проявом «християнської любові до ближнього», здійснюватися «з точки зору вічності»¹⁵, «сприяти побудові *Civitatis Dei*» («Царства Божого» — *О.К.*) шляхом усебічної гармонізації суспільного життя¹⁶. Вчений писав про «піднесення на ту ступінь, де метою є життя і тільки життя, де завдання полягає ... у тому, щоб зберегти життя і працювати для життя»¹⁷.

Суспільно-політична діяльність Масарика в Чехії розпочалася після прийняття ним у 1882 р. пропозиції викладати у Празькому університеті. Відкриття чеського університету було заслугою тих чеських депутатів, котрі відкинули політику відмови в роботі віденського парламенту¹⁸. Таку тактику «старочехів» на чолі з Ф.Л. Рігером Масарик критикував ще у праці «Теорія і практика», вважаючи, що політика має бути активною. Т.Г. Масарик як реаліст не сприймав провінційний ізоляціонізм «старочехів», вважав необхідним крок за кроком, щоденними «дрібними справами» покращувати становище нації. Як професор Масарик докладав чимало зусиль до виховання молоді. Важливою якістю спеціаліста він уважав рівноваженість професійних знань і доброї волі, опору на самодіяльність думки; підтримку інновацій; рецепцію творчих ідей¹⁹. У викладацькій роботі Т.Г. Масарика також важливим було його прагнення ознайомити студентів зі здобутками англійських і французьких філо-

софів, що створювало певну противагу впливу німецької філософії, розширювало світогляд університетської молоді.

Окрім підготовки лекцій, Масарик виступав у пресі як чеський патріот і одночасно як лояльний громадянин Австро-Угорщини²⁰. Першою з його багатьох важливих ініціатив, що вплинули на чеське суспільство, було заснування 1883 р. наукового часопису «Атенеум» (1883–1893 рр.). Згодом він висловився за створення національної академії наук, за переклад важливих творів чеською мовою; видання енциклопедичного словника, науково-популярних і фахових часописів, останніх також іноземними мовами; підвищення рівня дискусії не тільки в науці, але й у політиці; запровадження публічних лекцій фахівців для громадськості; вивчення світових мов; відкриття нових чеських університетів. Чимало із згаданих ініціатив було поступово реалізовано, що піднесло рівень розвитку чеського національно-культурного життя. Фактично, це були культурні кампанії з політичним підтекстом²¹. Зазначені ініціативи Масарика засвідчують, що він цікавився всіма аспектами чеського питання, передумовою розв'язання котрого вважав строгий науковий підхід²².

У політичне життя Т.Г. Масарик увійшов критикою чеського націоналізму, боротьбою з національною міфотворчістю. Проблематика Краледровського і Зеленогорського рукописів, «віднайдених» і опублікованих 1819–1820 рр. В. Ганкою, зацікавила Масарика ще під час його навчання у Відні. Рукописи були літературними підробками, які «доводили» давність чеської культури і відіграли певну роль у пробудженні чеської національної самосвідомості. Ставлення до них наукової громадськості було неоднозначним. Ще Й. Добровський сумнівався у вірогідності Зеленогорського рукопису. А викладач Т.Г. Масарика, професор Віденського університету А.В. Шембера (автор історії чеської літератури і терміну «чехословацька» мова) заперечував справжність рукописів²³. Проблемою було те, що рукописи склали частину чеської історичної міфології, і ніхто не наважувався публічно піддати сумніву їх автентичність. Як людина лицарського духу, фанатик «інтелектуальної чесності, в той час, коли інші були фанатиками націоналізму»²⁴, Масарик відіграв мобілізуючу роль, об'єднавши тих науковців і журналістів, які не побоялись повстати проти консерватизму вченого світу і громадської думки. У часописі «Атенеум» Т.Г. Масарик надав їм можливість аргументовано висловитися щодо неавтентичності Краледровського і Зеленогорського рукописів. Це викликало у 1886–1887 рр. широку суспільну полеміку, яка отримала назву «рукописні бої»²⁵. Рішучою боротьбою з міфотворчістю Масарик продемонстрував готовність ризикувати популярністю у досягненні моральної правоти, на практиці підтвердив основну теоретичну тезу своєї національної програми — майбутнє народу

не може ґрунтуватися на неправді. Недаремно його життєвим кредо стали слова Я. Гуса «Правда переможе»²⁶.

Слов'янські інтереси Т.Г. Масарика охоплювали і російське питання. Одним з методів політики у пізнанні Росії була її художня література, зокрема, творчість Ф. Достоєвського і Л. Толстого. Із Толстим Масарик тричі зустрічався в Росії (1887, 1888 і 1910 рр.). Учений поважав релігійний гуманізм письменника, але вважав його епічно-пісенним мислителем, який мало опікується гармонізацією свого життя і ідей. Найбільше не погоджувався Масарик з Толстим у питанні непротивлення злу²⁷. Відсіч агресії Масарик уважав справедливою і потрібною. Водночас, подорож до Росії сформувала в Масарика неприйняття ідей офіційного російського політичного панславізму, що відобразилося в серії статей «Західнослов'янське питання» (1888 р.)²⁸.

Під час «рукописних боїв» навколо Т.Г. Масарика сформувалася ліберально-інтелектуальна група «реалістів», яку не задовольняв провінціалізм і відсталість чеського національного і суспільно-політичного життя. У січні 1889 р. їх трибуною став тижневик «Час». «Реалісти» проголошували завданнями чеської політики «моральне, інтелектуальне і матеріальне піднесення нації, її внутрішнє посилення». Програма «реалістів» передбачала поступову демократизацію політичного життя, розширення виборчого права, антиклерикалізм, усунення з суспільства одіозних залишків минулого (насамперед елементів станової нерівноправності селянства), соціальну модернізацію села, робітниче законодавство, співробітництво з соціал-демократією²⁹. Особисто Масарик надавав великого значення моральному відродженню, вважав його основою відновлення громадянських прав і національної ідеї³⁰. Одним з прикладів реалізації цієї програми була участь Т.Г. Масарика 1889 р. у встановленні пам'ятника Я. Гусу в Празі. Вчений підготував відповідне прохання до міської влади.

Спочатку «реалісти» були близькими до Чеської національної партії («старочехи»). Проте провал чесько-німецьких переговорів про національне примирення («Пунктуації» у січні 1890 р.) призвів до падіння впливу «старочехів». У листопаді 1890 р. «реалісти» приєдналися до Чеської національної партії свободи думки («молодочехи») на чолі з Ю. Грегром. Масарик сподівався на її перетворення на центристську партію, позбавлену національного радикалізму, що сприяло б збільшенню впливу чеської політики у Відні, його поступкам чеському рухові³¹.

Частиною демократичної програми Т.Г. Масарика була його конструктивна позиція у чесько-німецьких відносинах. Так, у передвиборчій кампанії у південній Чехії (1891 р.) Масарик закликав до чесько-німецького примирення в землях «Корони Св. Вацлава»³². Підтримуючи істо-

ричне право, Т.Г. Масарик виступав за поділ чеських земель на краї за етнічним принципом з подальшою автономізацією³³. Надалі, вважав політик, чехи і німці мали спільно виборювати автономію Чехії у межах Ціслейтанії.

Після перемоги на парламентських виборах у березні 1891 р., коли «молодочехи» стали провідною чеською партією, Т. Г. Масарик разом з Й. Кайзлом і К. Крамаржом представляли групу «реалістів» у складі зазначеної партії у парламенті Ціслейтанії. Масарик став членом виконавчого і виборчого комітету младочеської партії, у грудні 1891 р. був обраний депутатом Чеського сейму. У представницьких органах Чехії та Ціслейтанії Т.Г. Масарик здобув важливий досвід політичної діяльності. Політична програма Масарика формувалася під впливом праць Ф. Палацького, зокрема, його «Ідеї австрійської держави». У дусі австрославізму Масарик негативно оцінював політичну реформу монархії 1867 р. і боровся за демократизацію та соціальну трансформацію Австро-Угорщини. Йшлося про створення сучасної, процвітаючої гуманної демократії всередині держави, відкритої зовнішньому світу, в межах якої «кожна мала нація могла б повністю розвинути свою культурну самобутність»³⁴. Питання державної незалежності Чехії Масарик у той час не ставив. В уявленнях політичних мислителів XIX ст. у чисельно малої нації зі складним географічним розташуванням і різним етнічним складом населення не було шансів створити сильну життєздатну державу³⁵.

Т.Г. Масарик серйозно ставився до роботи у парламенті. Він був переконаний, що докладний і об'єктивний аналіз існуючих проблем у промовах в представницьких органах переконає панівних австро-німецьких політиків у необхідності підтримати демократичні реформи. Свої виступи в раді та на делегаціях (представників ціслейтанського і транслейтанського парламентів) Масарик присвятив найважливішим суспільно-політичним проблемам і зовнішній політиці³⁶. В одній зі своїх перших парламентських промов (червень 1891 р.) він критикував робітничу політику Ціслейтанії, пропонував запровадити обов'язкове соціальне забезпечення літніх людей і інвалідів³⁷. У листопаді 1892 р. під час обговорення бюджету Масарик вимагав рівноправного ставлення до чеських земель, що викликало бурхливі протести деяких австрійських депутатів³⁸. У березні 1892 р. вчений висловив пропозицію покращення водних і залізничних комунікацій у Чехії. У декількох парламентських промовах він наголошував на необхідності запровадження освіти для дівчат³⁹, створення чеського університету в Брно. Прикметно, що в розумінні Т.Г. Масарика загальна освіта означала інтелектуальну демократію і духовну рівність⁴⁰. У виступі під час обговорення проекту бюджету на 1893 р. він розмірковував над ідеєю австрійської держави і

сформулював думку про певну напругу між центром і периферією (між централізмом і автономізмом), уважав, що Відню необхідно встановити рівновагу між ними⁴¹. Активність Т.Г. Масарика не залишилась непоміченою вищим керівництвом Австро-Угорщини. 27 травня 1893 р. імператор Франц-Йосиф I під час прийому делегацій дав зрозуміти, що не схвалює його діяльність, як і інших молодочеських депутатів⁴². Проте, це не змінило парламентську активність Т.Г. Масарика. Прагнучи підняти чеську політику з провінційного до загальнодержавного рівня, він одним із перших чеських політиків почав піднімати питання зовнішньої політики монархії. У промові на засіданні делегацій у Відні 13 червня 1893 р. Масарик критикував політику Троїстого союзу і у зв'язку з цим пронімецьку зовнішню політику Австро-Угорської монархії, застерігав від мілітаризму. Політик рекомендував, щоб монархія приділяла більшу увагу мирному розвитку економіки і культури всіх своїх націй. Як лояльний підданий промову він завершив наступними словами: «Бачимо, що Австрія є великою державою і бажаємо, щоб нею залишилася»⁴³.

Практика політичної діяльності депутатів-молодочехів (політиканство, крикливий патріотизм, акцентована лояльність до корони) швидко розчарувала Т.Г. Масарика. У вересні 1893 р. він відмовився від депутатського мандату.

Т.Г. Масарик повернувся до громадської діяльності в непростих умовах. З метою зупинити інтенсивну чеську політичну активність, уряд у 1893–1895 рр. запровадив у Празі надзвичайний стан, розпочав судовий процес над молодими чеськими радикалами — так званий процес Омладіни. Втім, Масарик не збирався відмовлятися від політики. Повернувшись у сферу «неполітичної політики» (термін Масарика, під яким він мав на увазі «політичне виховання виборців і підготовку майбутнього»⁴⁴ шляхом тактики «дрібних справ»), вчений 20 жовтня 1893 р. заснував новий суспільно-політичний часопис «Наша доба».

Т.Г. Масарика не задовольняли ні «старочехи», ні «младочехи». Він шукав джерела політичного натхнення в ідеях Гуса і «чеських братів», у їх установці на вільне самоврядування суспільства, намагався поєднати ці національні цінності з концепцією сучасної демократії⁴⁵. Зазначена програма вимагала реформування чеської політики, чіткого окреслення національних прагнень. Щоб створити для цього філософську (теоретичну) основу, Масарик у своїх дослідженнях перейшов від універсальних проблем до осмислення спадку чеських національних будителів⁴⁶. Свою філософію чеської історії він розробив у 1895–1900 рр. у працях «Чеське питання. Зусилля і сподівання національного відродження», «Наша нинішня криза. Падіння старочеської партії та початки нових напрямків», «Ян Гус. Наше відродження і наша демократія»,

«Карел Гавлічек. Зусилля і сподівання політичного пробудження», «Ідея чеської нації Палацького», «Ідеали гуманізму» тощо. У працях висловлювалося переконання, що історія нації не є випадковістю, а проявом «світового плану», який необхідно пізнавати і згідно з ним діяти. Змістом чеської історії Т.Г. Масарик уважав боротьбу за ідею гуманізму. Заперечуючи будь-який радикалізм, у тому числі і національний, він залишався на позиції австрославізму. Чеське питання мало бути розв'язане в контексті проблеми малих націй. Як і інші бездержавні нації монархії Габсбургів, чехи мали отримати автономію. Розв'язання національного питання означало для Масарика реалізацію гуманістичного ідеалу з його складовими частинами: національною свободою, національною рівноправністю, освітою, далекоглядністю та об'єктивністю щодо інших народів як передумови розвитку націй у складі Австрійської держави⁴⁷. Трансформація габсбургської монархії мала здійснюватися мирними методами. Масарик уважав оптимальним засобом залагодження суспільних конфліктів реформи і демократизацію політичних відносин. Революцію він відкидав у всіх її проявах, трактував її як анархічне явище⁴⁸. Варто відзначити, що зазначеними працями Т.Г. Масарик проявив себе як перший чеський політолог. Такий термін тоді ще не існував. Проте з сучасних позицій його теоретичний спадок носить політологічний зміст.

У цей час проявився ще один напрям політичних зацікавлень Т.Г. Масарика — словацьке питання. Він принципово поєднував лояльне зусилля до чесько-німецького примирення в межах Австро-Угорщини з чесько-словацькою культурною взаємністю⁴⁹. Про необхідність активізації чесько-словацьких взаємин Т.Г. Масарик дискутував ще зі своїми університетськими колегами у 1880-х рр. Також він підтримував словацьких студентів, які навчалися у Празі. Частина з них у серпні 1897 р. відвідала Масарика в Бистричці (Словаччина). Вони прагнули обговорити з ученим словацьку політичну програму. Т.Г. Масарик, зокрема, радив звернути якнайбільшу увагу на погляди Я. Коллара, торкався також чесько-словацьких відносин, необхідності знайомитись з духовним життям слов'янських народів. Після цього в Словаччині виник рух молоді, так званих «гласистів» (від назви часопису — «Глас» (1898–1904 рр.)), які виступали за поглиблення чесько-словацької співпраці⁵⁰.

Неприйняття революційних методів проявилось також у ставленні Масарика до соціалізму і марксизму. Увага до них була свідченням розуміння вченим нових тенденцій суспільного розвитку, усвідомленням єдності національного і соціально-економічного питання, що Масарик як вчений відзначив одним з перших у Європі. Звідси почалася його увага до робітничого руху і соціал-демократичної партії. Він почав читати лекції

для робітників, критикував догматизм, сектантство деяких лідерів соціал-демократів. Після обрання в 1897 р. до парламенту Ціслейтанії декількох чеських соціал-демократів Масарик допоміг їм скласти декларацію про наміри. Політик підтримав соціал-демократів матеріально, зібрав значну суму грошей на випуск їх газети «Право народу», всіляко підтримував страйковий рух. У цьому проявився його політичний реалізм щодо ідеї соціалізму, зміцнений новітніми зразками сучасного соціального знання⁵¹. Т.Г. Масарик, який добре усвідомлював кризу модерності, вбачав у соціалізмі один з можливих виходів із неї⁵².

Свідченням повернення Масарика до вивчення загальних проблем сучасної йому західної цивілізації, які вважав важливими і для Чехії, став вихід його праці «Філософські і соціологічні основи марксизму» (1898–1899 рр.). У ній вперше системно і детально було проаналізовано праці Маркса й фактично започатковано таку галузь знань, як марксологія⁵³. У праці Т.Г. Масарик ставив перед собою «завдання зрозуміти значення марксизму як філософської і соціологічної системи». Для того часу це було завдання нетривіальне, оскільки тоді частіше мовилося про економічне значення вчення Маркса, в якому вбачали філософа-гегельянця⁵⁴. У дослідженні Масарик також мав на меті викласти основні принципи соціальної реформи. Здобутком праці Маркса і Енгельса він уважав пізнання і розуміння історичного значення соціалізму, формулювання ключових питань соціалізму і стимулювання до його теоретичного і практичного розв'язання. Вчений зафіксував суттєве зрушення в соціальної філософії марксизму: від «революційності» молодих Маркса і Енгельса до «реформізму» їх у зрілому віці. Обговорення цієї теми стало в подальшому наскрізним у західній марксології⁵⁵. Т.Г. Масарик дійшов висновку, що «Капітал» — це суміш економіки, економічної історії і філософії історії. Марксизм, як економічну теорію, він уважав справою наукового дослідження, ревізії та поліпшення, але марксистську філософію відкидав через її матеріалістичний догматизм, «примітивний матеріалізм», «фаталізм», методологічну односторонність, відсутність чіткої систематизації поняття соціальних наук, надання переваги колективній свідомості над індивідуальною, «політичний примітивізм», «надзвичайний приклад аналогій», зневагу до релігії, ігнорування національного питання⁵⁶ тощо. Масарик заперечував вчення про класи і класову боротьбу як головний рушій історичного прогресу, відкидав одержавлення або націоналізацію засобів виробництва і категорично не підтримував пряме державне керівництво економікою. Він усвідомлював, що соціалізм у розумінні керованої державою економіки приховує у собі велику небезпеку деспотичної, бюрократичної, авторитарної та недемократичної системи⁵⁷.

Загалом, Т.Г. Масарик констатував кризу в марксизмі. Для її подолання вважав за необхідне відмовитися «від матеріалізму економічного, аморалізму і працювати з моральним відчуттям співвідповідальності і солідарності для сьогоднішніх і майбутніх поколінь». Замість диктатури пролетаріату наголошував на необхідності реалізації програми гуманної демократії, яка розв'яже соціальне питання. Масарик наголошував, що він не визнає абсолютної рівності, адже «люди не рівні ні за силами, ні за здібностями», «середовище нав'язує їм чимало відмінностей». Змістом соціальної реформи може бути прагнення «добитися по можливості більш терпимої нерівності», оскільки закон «може встановити тільки рівноправність, але не рівноцінність». Масарик не визнавав і вимоги економічної рівності, а натомість підтримував соціальну солідарність, уважав доцільною соціальну роботу в «різних неполітичних асоціаціях і в економічних підприємствах», профспілках тощо⁵⁸. Разом з тим, учений вважав, що поряд з глибокими економічними реформами «повинна відбутися реформа звичаїв і поглядів...». Підкресливши свою прихильність у політиці та економіці до засад самоорганізації, він відзначив наступне: «Державний соціалізм я не вважаю бажаним; необхідно організувати самостійне економічне управління, незалежне від держави. Я визнаю і корисність конкуренції. Але я вважаю необхідними широкі соціальні реформи». Серед них він називав запровадження прогресивного податку і «визнання легального мінімуму існування». Далі вчений наголошував, що «необхідно ліквідувати лихварство і всякий паразитизм, і настав час обмежити право спадкування», «потрібно доповнити і вдосконалити страхування робітників», підкреслив, що «головне і навіть пріоритетне завдання соціального законодавства повинно полягати у знищенні безробіття». «Зрештою я, — декларував політик, — ніскільки не боюсь поставити вимогу державного і економічного нагляду, заснованого на якнайдосконалішій статистиці...»⁵⁹.

Одним з проявів демократичних поглядів Т.Г. Масарика, неприйняття ним шовінізму, стала його діяльність з викорінення антисемітських народних забобонів у Чехії, що нерідко підтримувались урядовими колами і деякими політиками. Кампанію на захист єврея Л. Гільснера, звинуваченого в ритуальному вбивстві в 1899 р., Масарик очолив знову заради тріумфу істини і звільнення власної нації від брехні і самообману⁶⁰. За свої дії учений був підданий справжнім нападкам, але принципами не поступився. З огляду на критичні виступи Масарика, імператор Франц-Йосиф I змушений був відмінити смертний вирок Гільснеру, який замінив пожиттєвим ув'язненням.

Поступово Т.Г. Масарик став одним з лідерів чеської ліберальної інтелігенції, а 31 березня — 1 квітня 1900 р. разом зі своїми прибічниками

заснував Чеську народну партію. Ідеали гуманності проектувалось досягти шляхом демократизації та федералізації Ціслейтанії, запровадження загального виборчого права і законодавчої охорони меншин, захисту економічних інтересів чеських земель, здійснення судової і освітньої реформ, відокремлення церкви від держави тощо. Декларувалася увага до словацького питання⁶¹. Особливістю програми реалістів було прагнення чеську автономію обґрунтувати не лише концепцією чеського державно-історичного права, а поєднати його з природним правом. Вимоги чеської нації (як і інших бездержавних спільнот монархії Габсбургів) Масарик уважав вираженням концепції природного права. Під ним він розумів «політичні і соціальні ідеали», позитивно-правові норми, що ґрунтуються на моралі і справедливості⁶². «Демократизм національного принципу вимагає національної рівноправності», — стверджував Масарик. Панування однієї нації над іншою оголошувалося неприпустимим, і ставилася вимога вільного розвитку національностей. Окремі нації з їх культурою і інститутами не протиставлялись людству загалом. Нації Масарик швидше розглядав як особливий регіональний варіант розвитку людства⁶³. Значну увагу він приділяв чесько-німецькому примиренню як основі розв'язання національних проблем монархії Габсбургів. У вересні 1900 р. у віденському часописі «Die Zeit» Масарик писав про принципові підходи своєї партії до австрійської проблеми наступним чином: «Хочемо, в інтересах нашої нації, зі старої і старіючої Австрії зробити Австрію омолоджену, прогресивну, бачимо і не соромимося це висловити публічно: ця політична справа може бути реалізована тільки чехами та німцями...»⁶⁴. Народна партія претендувала бути загальнонаціональною, але вплив мала лише серед чеських інтелектуалів. Варто відзначити, що саме тоді в чеському суспільстві відбувався перехід до партій масового типу і виникнення народної партії було однією з завершальних складових цього процесу.

Першою спробою представити своє розуміння чеського питання міжнародній громадськості став виступ Т.Г. Масарика з циклом лекцій «Філософія історії малої нації» у Чикаго (США) в 1902 р. Сприйняття у західному світі чеського питання була забезпечене тим, що Масарик пропонував демократичні основи відновлення державності слов'янських народів⁶⁵. Продовженням розвитку цієї тематики була праця «Проблема малої нації» (1905 р.), в якій наголошувалося на необхідності політичного вирішення проблеми центральноевропейських націй.

У січні 1906 р. народна партія Масарика об'єдналася з частиною так званих «прогресивістів». Виникла Чеська прогресивна партія. Її програма була аналогічна народній партії. Особливий акцент робився на щоденній політичній і просвітницькій діяльності. Особисто Масарик також під-

тримував боротьбу за загальне виборче право. Зокрема, він виступав з відповідними вимогами разом з чеськими соціал-демократами на 50 тис. демонстрації у Празі 24 вересня 1905 р. Виборча реформа була запроваджена у Ціслейтанії у січні 1907 р. За підтримки чеських соціал-демократів на виборах до Рейхсрату у травні 1907 р. Т.Г. Масарик разом з Ф. Дртіною здобув депутатський мандат.

Масарик розпочав активну парламентську діяльність, спрямовану на критику і подолання проблем монархії. У промові в липні 1907 р. він піддав критиці методи державного управління в Ціслейтанії, які провадилися в ігноруванні імператором і виконавчою владою парламенту.

Важливою частиною політичної активності Т.Г. Масарика як депутата був захист інтересів слов'янських народів Австро-Угорщини. Так, у грудні 1907 р. він засудив «нелюдське поводження з словаками з боку мадярів», що призвело до трагедії у Чернові (27 жовтня 1907 р.), коли внаслідок репресій угорської влади загинуло 158 словаків і 70 було поранено⁶⁶. Відсутність можливостей розв'язання словацького питання, здобуття політичного рівноправ'я чеською нацією спонукало Т.Г. Масарика до міркувань над можливістю створення самостійної чесько-словацької держави. 25 квітня 1908 р. він захищав західноукраїнських депутатів від звинувачень у терористичній активності і водночас рішуче засудив вбивство намісника Галичини українським студентом. Політик зауважив, що перший слов'янофіл Й. Гердер був українофілом, підтримував вимоги національного самовизначення українців, яких закликав до «політики дрібної праці», розвитку освіти тощо⁶⁷. Разом з українським депутатом від Галичини К. Трільовським Масарик скликав у Празі в червні 1908 р. велике протестаційне віче проти переслідування «Січей» у Галичині і там виголосив палку промову⁶⁸. У жовтні 1908 р. він виступив з критикою методів анексії Австро-Угорщиною Боснії та Герцеговини. Втім, слов'янські політики в парламенті Ціслейтанії діяли не узгоджено. З утворенням на початку 1909 р. Слов'янським клубом Масарик пов'язував висунання своєї кандидатури на посаду голови парламенту Ціслейтанії, однак у березні 1909 р. не отримав підтримки навіть з боку чеських політиків («младочехи»). Спроба сформуванню політичну єдність слов'ян у Ціслейтанії виявилась невдалою⁶⁹.

Розчарування в австро-угорській державності посилювалося в Т.Г. Масарика після судових процесів, спрямованих проти слов'янських політиків. На Загребському процесі (жовтень 1908 р. — березень 1909 р.) 53 сербів з Хорватії звинуватили в «державній зраді». Зібравши матеріали щодо звинувачень, Масарик виступив проти них, указавши на їх фальсифікацію⁷⁰. 14 і 15 травня 1909 р. в Імперській раді він указав на хиткість наведених доказів, засудив політичний і протислов'янський характер

процесу і вимагав його припинити, наголосивши, що міністерство закордонних справ під керівництвом А. фон Еренталя не тільки знало про підробку доказів, але й ініціювало їх. Політик вимагав утворення парламентської комісії з повторного розслідування обставин приєднання Боснії та Герцоговини до Австро-Угорщини. За його проект проголосували 167 депутатів (проти 132), але прийнятий він не був, оскільки для схвалення потрібна була підтримка 2/3 парламентарів. Утім, докази Масарика щодо необґрунтованості звинувачень врятували від смерті підсудних. Винесений їм у Загребі вирок апеляційний суд 1 квітня 1910 р. скасував. Процес над пангерманістом Г. Фріедюнга, який публічно наполягав на справедливості «звинувачень» загребського процесу і був розкритикований Масариком і притягнений до судової відповідальності сербськими і хорватськими депутатами Австро-Угорщини, розпочався в грудні 1909 р. у Відні. Він підтвердив сумнівний характер доказів Загребського «суду»⁷¹. З вищезгаданими процесами був пов'язаний суд над белградським журналістом В. Васічем (грудень 1910 р.), на якому було розкрито роль австрійського посла в Белграді графа Форгача у виготовленні підрбок, на яких базувався загребський процес. Загалом, зібраний Т.Г. Масариком матеріал дозволив йому в листопаді 1910 — лютому 1911 рр. піддати нищівній критиці в представницьких органах монархії зовнішню політику Еренталя. Зокрема, 8 листопада 1910 р. у своєму виступі в Рейхсраті Масарик наголошував, що «Австро-Угорщина повинна бути природним союзом держав, що до неї входять. Німеччина ж має бути лише її добрим сусідом». Він критикував зовнішню політику Дунайської монархії через її повне підпорядкування Берліну: «Ми бажаємо, звичайно, в своїх інтересах, щоб Австрія проводила самостійну політику щодо Німеччини, а також щоб вона була вільна від німецьких впливів у своїй внутрішній та зовнішній політиці»⁷². На засіданні делегацій Рейхсрату 24 лютого 1911 р. Т.Г. Масарик поставив питання про відставку Еренталя, яка незабаром відбулася. Критика Масарика мала відголос в усій Європі, оскільки австрійський уряд «був викритий перед усім світом як співучасник в організації фальсифікацій і провокацій»⁷³.

У контексті своєї слов'янської політики Масарик був готовий взяти участь у ще одному процесі — Мараморошсько-Сігетському (грудень 1913 — березень 1914 р.), ініційованого угорською владою проти 94 русинських селян із Закарпаття, перехід яких у православ'я кваліфікувався як «державна зрада». Будапешт не допустив Масарика до участі у процесі в якості захисника⁷⁴.

У червні 1911 р. Т.Г. Масарик знову був обраний депутатом Імперської ради. Поступово зростав його особистий авторитет. Дослідження громадської думки серед читачів «Народної газети» в 1912 р. показало, що в

гіпотетичному випадку проголошення в Чехії республіки більшість опитаних її президентом обрала б Масарика⁷⁵.

Напередодні Першої світової війни Т.Г. Масарик як депутат Імперської ради продовжував наполягати на необхідності реформування монархії. Під час двох балканських воєн у жовтні 1912 — травні 1913 і червні—липні 1913 рр. у промовах у Імперській раді він закликав до стриманості, не підтримав голосування за військові статті бюджету⁷⁶. У парламентській промові в травні 1913 р. у зовнішній політиці Масарик закликав до миру і полемізував з твердженням про назрівання світового конфлікту між німецькими і слов'янськими народами. Він підкреслив зростання значення транснаціональних економічних відносин. Зв'язок заводів Круппа і концерну «Шкода» з воєнною промисловістю країн Антанти слугував йому достатнім аргументом проти «воєнного патріотизму» і «войовничого натхнення»⁷⁷.

Масарик як фахівець з балканських проблем прагнув зменшити напругу, яка згодом призвела до спалаху світової війни. У жовтні—листопаді 1913 р. він здійснив спробу посередництва між прем'єром і міністром закордонних справ Сербії М. Пашичем і Л. Берхтольдом, австрійським міністром закордонних справ у 1912–1915 рр.⁷⁸ Т.Г. Масарик приїхав у Сербію, де зустрівся з Пашичем, перед цим — з сербським послом у Відні Й. Йовановичем. З ним та іншими сербськими діячами, в контексті своєї «неполітичної політики», Масарик розмірковував про взаємний обмін різними фахівцями, зокрема, лікарями, інженерами, будівельниками мостів і залізниць. Йшлося не тільки про чехів, але й словаків, переслідуваних угорською владою. Масарик брав до уваги багато листів, які йому як депутату від Валахії (область у Чехії) надсилали випускники різних вищих шкіл, які хотіли емігрувати, оскільки в Австрії не знайшли праці за фахом. Відповідний обмін частково сприяв би подоланню відсталості Сербії у цих галузях. Проте, місія Масарика не мала успіху через відмову Берхтольда від посередництва⁷⁹.

Розмірковуючи над майбутнім слов'янських держав, Т.Г. Масарик усвідомлював їх залежність від політичної підтримки Росії. Це обумовило поглиблене вивчення російської проблематики. У 1910 р. він знову приїхав у Росію, де востаннє зустрівся з Л. Толстим, завершив збір матеріалів для своєї фундаментальної праці «Росія і Європа». У ній Масарик одним із перших європейських учених з незрівнянною ерудицією системно познайомив Європу з російською духовною культурою, наукою, відмітив її досягнення, дав цілісний виклад розвитку російської суспільної думки. Водночас Масарик не підтримував панславізм, уважав, що він «означає протиставлення західній цивілізації». Спробою розвінчати міф про обраність Росії серед слов'янських народів та її рятівну

місію була праця «Росія і Європа. Ессе про духовні течії у Росії» (1913 р.)⁸⁰. Ключовий висновок книги полягав у тому, що абсолютистська Росія не може забезпечити справжньої незалежності слов'янських держав, оскільки її головний інтерес — збереження самодержавства, а революційна Росія буде просякнута духом нігілізму, тому варто шукати нові орієнтири⁸¹.

У праці Т.Г. Масарик також висловив своє розуміння демократичних основ суспільного життя. Людина німецької освіченості з глибоким знанням слов'янських культур, Масарик у політиці був прихильником англосаксонського лібералізму, заснованого на основі етики європейського протестантизму, що засвідчили його найважливіші тези, представлені у праці «Росія і Європа»⁸². Масарик вважав демократизм політичною передумовою прогресу і постійного оновлення, оскільки він «покладається на досвід історичного розвитку, а не на одкровення...». Варто погодитися з оцінкою сучасного чеського історика М. Кучери масарикового розуміння демократії напередодні світової війни: «Демократія в розумінні Масарика чинила опір шовіністам і екстремістам будь-якого роду, зберігала недовіру до пангерманістського націоналізму і до односторонньої реалізації державних інтересів силовими засобами, недовіряла озброєним пактам і тільки проголошеним гаслам. Ставила на толерантність і соціальну солідарність, боролася за забезпечення соціального розвитку в демократичному напрямку...»⁸³. Також Масарик розумів необхідність інтеграції Європи. У праці «Росія і Європа» він згадав ідею В. Соловйова про створення демократичних Сполучених Штатів Європи⁸⁴. Розмірковування Масарика над європейською інтеграцією засвідчує його подальший відхід від австрійської ідеї.

Політичне життя Ціслеїтанії підтверджувало його сумніви в майбутньому цього державного утворення. Незважаючи на численні спроби, чесько-німецьке порозуміння в конституційній системі Ціслеїтанії не відбулося. Свідченням цього був розпуск імператором Францом-Йосифом І у липні 1913 р. сейму Богемії, а 16 березня 1914 р. — Імперської ради. Створений улітку 1913 р. для протидії зазначеній політиці блок чеський партій (реалісти, національні соціалісти, державно-правові прогресисти і аграрії), що представляли чеське суспільство в парламенті Ціслеїтанії, не змогли їй завадити⁸⁵.

Отже, в Австро-Угорщині Т.Г. Масарик сформувався як політичний діяч, який на основі англосаксонського лібералізму і демократії, які вважав найпрогресивнішою стратегією організації суспільства, прагнув демократизувати державу Габсбургів і розв'язати її національні питання. Однак, напередодні світової війни стало очевидним, що політична філософія Масарика з її планами демократизації і федералізації монархії

суперечить австрійській доктрині династичного централізму⁸⁶. Розпочався відхід політика від австрійської державної ідеї.

¹ Бенеш Э. Жизненный путь и заветы Масарика / Э. Бенеш // Т.Г. Масарик: философия — социология — политика: Избр. тексты / пер. с чешск. Отв. ред. Н.П. Нарбут, Е.Ф. Фирсов. — М.: Изд-во РУДН, 2003. — 663 с. — С. 632–646. — С. 633.

² Захисник малих народів у новій Європі. Томаш Гарріг Масарик // Віднянський С.В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2009. — 376 с. — С. 41–70; *Herben J.* T.G. Masaryk. Život a dílo presidenta osvoboditele / J. Herben // Режим доступу: <http://www.infofila.cz/TGM/tgms1.htm>; *Doubek V.* T.G. Masaryk a česká slovanská politika 1882–1910 / V. Doubek — Praha, 1999. — 200 s.; *Задорожнюк Э. Г.* Масарик и Россия: этапы восприятия и специфика оценок / Э.Г. Задорожнюк // Россия в глазах славянского мира. Отв. ред. д. ф. н. А.В. Липатов. — М.: Институт славяноведения РАН, 2007. — 356 с. — С. 188–208; *Campbell F.G.* Empty Pedestals? / F.G. Campbell // *Slavic Review. American quarterly of soviet and east European studies.* V. 44. Number 1. Spring 1985. — S. 1–15; *Kovtun I.* Masarykův triumf. Příběh konce velké války / I. Kovtun — Praha, Odeon, 1991. — 542 s.; *Kohák E.* Člověk Masaryk: Od myšlenky k činu. Jihlavská přednáška pro Masarykovu demokratickou akademii / E. Kohák // *Listy. Ročník XL, č. 5.* 2010. — S. 10–16; *Křížek J.* T.G. Masaryk a česká politika. Politické vystoupení českých «realistů» v letech 1887–1893 / J. Křížek — Praha: Statni Nakl. polit. lit., 1959. — 326 s.; *Kučera M.* Předpoklady krystalizace Masarykova pojetí národnostní a státopravní otázky / M. Kučera // *Češi a Němci v pojetí a politice T.G. Masaryka. Sborník z mezinárodní konference pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze.* — Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. — S. 11–29; *Малинова О.Ю.* Либеральный национализм (середина XIX — начало XX века) / О.Ю. Малинова. — М.: РИК Русанова, 2000. — 254 с.; *Machovec M.* Tomáš Garrigue Masaryk / M. Machovec — Praha: Melantrich, 1968. — 261 s.; *Мурадова Т.И.* Социокультурные аспекты идеологии чешского реализма на рубеже XIX–XX веков: Автореферат дис. ... к. и. н. / Т.И. Мурадова — М., 2008. — 34 с.; *Musil J.* Masarykova otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarianismus / J. Musil // *Sociologický časopis, XXXIV, (4/1998)* S. 391–402; *Нагорняк М.М.* Національно-державницька концепція Томаша Масарика: Монографія / М.М. Нагорняк — К.: Логос, 2009. — 368 с.; *Нарбут Н.П.* Социология «Малого народа» Т.Г. Масарика / Н.П. Нарбут // *Социс.* — 1998. — № 4. — С. 121–124; *Neudorflová M.L.* Přelom v Masarykově pohledu na postojе rakouských Němců k existenci Rakouska-Uherska začátkem 90. let 19. století / M.L. Neudorflová // *Češi a Němci v pojetí a politice T.G. Masaryka. Sborník z mezinárodní konference pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze.* — Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. — S. 30–44; *Opat J.* Průvodce životem a dílem T.G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat. — Praha, Ústav T.G. Masaryka, 2003. — 536 s.; *Pernes J.* Pod Habsburským orlem. České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století / J. Pernes — Praha: BRÁNA, 2001. — 208 s.; *Масарик Т.Г.* // Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп — Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. — 431 с. — С. 247–248; *Постоловський Р.* Генеза й еволюція чеських національно-демократичних ідей: історичний дискурс / Р. Постоловський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 36. наук.

праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 16. Рівне, 2009. — С. 114–118; *Постоловський Р.М.* Інтерпретація «чеського питання» Т.Г. Масариком як концепція політичної програми демократії / Р. Постоловський // Слов'янський вісник. 2009. — № 8. Збірник наук. пр. Серія «Історичні та політичні науки». Рівненський державний університет та Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. Вип. 8. — Рівне: РІС КСУ, 2009. — 224 с. — С. 83–87; *Серапионова Е.П.* Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик / Е.П. Серапионова // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. — М.: «Индрик», 2009. — С. 322–339; *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk / A. Soubigou — Praha: Paseka, 2004. — 456 s.; *Чиняева Е.В.* Программа и общественно-политическая деятельность Т.Г. Масарика и Чешской народной партии (реалистов). 1900–1914 гг.: Автореферат дис. ... к. и. н. / Е.В. Чиняева — М., 1990. — 18 с.; *Szporluk R.* The political thought of Thomas G. Masaryk / R. Szporluk. — Boulder, CO: East European Monographs, 1981. — 248 s.

³ *Doubek V.* T.G. Masaryk a česká politická scéna v době Rakousko-Uherska / V. Doubek // Tomáš Garrigue Masaryk: dílo a odkaz pro naši dobu. — České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. — S. 51–61. — S. 51.

⁴ *Kovtun I.* Masarykův triumf... — S. 30–31.

⁵ *Чапек К.* Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чеськ. Л. Кіцила; післясл. М. Нагорняка. — Л.: Астролябія, 2010. — 464 с. — С. 96.

⁶ *Малевиц О.М.* Томаш Гарриг Масарик / О.М. Малевиц // Вопросы истории. — 2004. — № 11. — С. 58–80. — С. 59; *Лаврик Э.Г.* Социологическая теория и политическая практика Т.Г. Масарика / Э.Г. Лаврик // Социс. — 1998. — № 4. — С. 112–120. — С. 114.

⁷ Т.Г. Масарик: философия — социология — политика: Избр. тексты / пер. с чешск. Отв. ред. Н.П. Нарбут, Е.Ф. Фирсов / Т.Г. Масарик — М.: Изд-во РУДН, 2003. 663 с. — С. 41.

⁸ Т.Г. Масарик: философия — социология — политика... — С. 40, 42.

⁹ *Campbell F.G.* Empty Pedestals?... — S. 6.

¹⁰ Т.Г. Масарик: философия — социология — политика... — С. 78.

¹¹ *Мурадова Т.И.* Социокультурные аспекты идеологии чешского реализма на рубеже XIX–XX веков... — С. 33.

¹² *Machovec M.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 169.

¹³ *Šrubař I.* Max Weber a Tomáš Garrigue Masaryk. Dvě diagnózy evropských společností na počátku 20. století / I. Šrubař // Sociologický časopis, XXXIV, (4/1998). — S. 417–426. — S. 417, 420.

¹⁴ *Kohák E.* Člověk Masaryk... — S. 12.

¹⁵ *Малевиц О.М.* Томаш Гарриг Масарик ... — С. 59.

¹⁶ *Чапек К.* Бесіди з Томашем Масариком... — С. 427.

¹⁷ Т.Г. Масарик: философия — социология — политика... — С. 327.

¹⁸ *Трильовський К.* Др Тома Г. Масарик президент-«визвольник» Чехословаччини(1) / К. Трильовський // Свобода. Український щоденник. — 1936. — № 30. — 6 лютого. — С. 2.

¹⁹ *Задорожнюк Э.Г.* Масарик и Россия: этапы восприятия и специфика оценок ... — С. 200.

²⁰ *Kohák E.* Člověk Masaryk... — S. 10.

- ²¹ *Doubek V.* T.G. Masaryk a česká politická scéna v době Rakousko-Uherska... — S. 53.
- ²² *Лаврик Э.* «Один против всех...» / Э. Лаврик // Высшее образование в России. — 1997. — № 2. — С. 137–145. — С. 139.
- ²³ *Чапек К.* Бесіди з Томашем Масариком... — С. 65.
- ²⁴ *Тейлор А. Дж. П.* Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Астрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. Тейлор — Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. — 268 с. — С. 187, 216.
- ²⁵ *Нагорняк М.М.* Національно-державницька концепція Томаша Масарика... — С. 9.
- ²⁶ *Серанионова Е.П.* Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик ... — С. 325.
- ²⁷ *Kovtun I.* Masarykův triumf... — S. 29.
- ²⁸ *Opat J.* Průvodce životem a dílem T.G. Masaryka... — S. 87.
- ²⁹ *Фрейдзон В.И.* Нация до национального государства. Историко-социологический очерк Центральной Европы XVIII в. — начала XX в. / В.И. Фрейдзон — Дубна: «Феникс», 1999. — 100 с. — С. 54.
- ³⁰ *Toth D.* Masaryk o Evropě a idea demokracie / D. Toth // Naše a evropská společnost. Sborník projevů pronesených na slavnostním setkání u příležitosti 156. výročí narození Tomáše Garrigue Masaryka v budově Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. — Praha, 2006. — S. 13–39. — S. 17.
- ³¹ *Kučera M.* Předpoklady krystalizace Masarykova pojetí národnostní a státoprávní otázky ... — S. 15.
- ³² *Kovtun I.* Masarykův triumf... — S. 37–38.
- ³³ *Hajn R.* Masaryk a státoprávní aspekty česko-nemeckých vztahů (národ, stát, federalismus, sebeurčení) / R. Hajn // Češi a Němci v pojetí a politice T.G. Masaryka. Sborník z mezinárodní konference pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze. — Praha. Masarykův ústav AV ČR Ústav T.G. Masaryka, 2004. — S. 115–135.
- ³⁴ *Kohák E.* Člověk Masaryk... — S. 14.
- ³⁵ *Малинова О.Ю.* Либеральный национализм (середина XIX — начало XX века)... — С. 137.
- ³⁶ *Neudorflová M.L.* Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakouska-Uherska začátkem 90. let 19. století ... — S. 30–44.
- ³⁷ *Musil J.* Masarykova Otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarianismus ... — S. 394.
- ³⁸ *Kovtun I.* Masarykův triumf... — S. 38.
- ³⁹ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 133.
- ⁴⁰ Т.Г. Масарик: філософія — соціологія — політика... — С. 342.
- ⁴¹ *Kučera M.* Předpoklady krystalizace Masarykova pojetí národnostní a státoprávní otázky ... — S. 23.
- ⁴² *Фирсов Е.Ф.* Т.Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков / Е.Ф. Фирсов — М.: «Индрик», 2012. — 336 с. — С. 28.
- ⁴³ *Opat J.* Masarykiana a jiné studie. 1980–1994 / J. Opat. — Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1994. — 172 s. — S. 99.
- ⁴⁴ *Масарик Т.* Філософські і соціологічні основи марксизма. Етюди по соціальному вопросу. Перевод с немецкого П. Николаева / Т. Масарик. — М.: Типо-лит. В. Рихтер, 1900. — 535 с. — С. 526.

⁴⁵ *Задорожнюк Э.Г.* Штрихи к портрету Томаша Гаррига Масарика / Э.Г. Задорожнюк // Новая и новейшая история. — 2012. — № 5. — С. 151–163. — С. 152.

⁴⁶ *Szporluk R.* Masaryk in Search of Authority / R. Szporluk// Canadian Slavonic Papers. VII. — Toronto: Canadian association of slavists by university of Toronto Press, 1965. — S. 235–252. — S. 236.

⁴⁷ *Нагорняк М.М.* Національна ідея і гуманістичний ідеал (за Т.Г. Масариком) / М.М. Нагорняк // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2008. — Вип. 39. — С. 652–655.

⁴⁸ *Постоловський Р.* Генеза й еволюція чеських національно-демократичних ідей... — С. 114–118.

⁴⁹ *Opat J.* Průvodce životem a dílem T.G. Masaryka... — S. 117.

⁵⁰ *Бочковський О.І.* Т.Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретація) / О.І. Бочковський. — Подєбради, 1930. — 244 с. — С. 201.

⁵¹ *Абрамов М.А., Лаврик Э.Г., Малевич О.М.* Томаш Гарриг Масарик: жизнь, дело, учение / М.А. Абрамов, Э.Г. Лаврик, О.М. Малевич // Масарик Т.Г. Россия и Европа: Эссе о духовных течениях в России. Т. II, кн. II, части 2–5; кн. III, часть 1. — Спб.: РХГИ, 2004. — 720 с. — С. 588–655. — С. 595, 597.

⁵² *Musil J.* Masarykova Otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarianismus ... — S. 392.

⁵³ *Лаврик Э.Г.* Социологическая теория и политическая практика Т.Г. Масарика... — С. 115.

⁵⁴ *Задорожнюк Э.Г.* Масарик и Россия: этапы восприятия и специфика оценок ... — С. 193.

⁵⁵ *Лаврик Э.Г.* Социологическая теория и политическая практика Т.Г. Масарика ... — С. 116.

⁵⁶ *Масарик Т.* Філософські і соціологічні основи марксизма... — С. 523–525.; Т.Г. Масарик: філософія — соціологія — політика... — С. 260, 261; *Kovtun I.* Masarykův triumf... — S. 30–31.

⁵⁷ *Musil J.* Masarykova Otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarianismus ... — S. 395–396.

⁵⁸ *Масарик Т.* Філософські і соціологічні основи марксизма... — С. 527–529.

⁵⁹ *Масарик Т.* Філософські і соціологічні основи марксизма... — С. 297–298.

⁶⁰ *Малевич О.М.* Т.Г. Масарик и современный мир / О. М. Малевич // Режим доступа: http://www.carek.narod.ru/T.G.Masarik_i_s.m.doc; *Трильовський К.* Д-р Тома Г. Масарик президент — «визвольник» — Чехословаччини (2) // Свобода. Український щоденник. — 1936. — № 31. — 7 лютого. — С. 2.

⁶¹ *Opat J.* Průvodce životem a dílem T.G. Masaryka... — S. 160; *Šolle Z.* Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka / Z. Šolle — Praha: Mladá fronta, 1998. — 304 s. — S. 206, 207.

⁶² *Нагорняк М.М.* Т.Г. Масарик про право як соціальний вектор взаємовідносин суспільства і держави / М.М. Нагорняк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Правова політика Української держави: Т. 1. — Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2020. — С. 434–48. — С. 45.

⁶³ *Малинова О.Ю.* Либеральный национализм (середина XIX — начало XX века)... — С. 136.

⁶⁴ *Šolle Z.* Masaryk, Rakouskoapoblemnacionalismu / Z. Šolle // T.G. Masaryk a situace v Čechach a na Moravě od konce XIX. století do německé okupace Československa. Sborník příspěvku z mezinárodního vědeckého kolokvia pořádaného ve dnech 31. května — 2. června 1996 v Praze ve vile Lanna. — Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1998. — S. 52–61. — S. 54.

⁶⁵ *Малинова О.Ю.* Либеральный национализм (середина XIX — начало XX века)... — С. 129.; *Задорожнюк Э.Г.* Штрихи к портрету Томаша Гаррига Масарика... — С. 152.

⁶⁶ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 146.

⁶⁷ *Віднянський С.В.* Т. Масарик про Україну та українців / С.В. Віднянський // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 4. — К., 1993. — С. 132–147. — С. 138.

⁶⁸ *Трильовський К.* Тома Масарик / К. Трильовський // Свобода. Український щоденник. — 1937. — № 224. — 27 вересня. — С. 2.

⁶⁹ *Доубек В.* Славянский клуб и неославизм Т.Г. Масарика / В. Доубек // Т.Г. Масарик и Россия. Развернутые тезисы докладов международной научной конференции. Санкт-Петербург 12–13 ноября 1997. — СПб, 1997. — С. 44–50. — С. 47.

⁷⁰ *Пристер Е.* Краткая история Австрии. Сокр. Перевод с немецкого Н.М. Соболевой, М.П. Соколова и Л.П. Хвостовой. Редакция и предисловие М.А. Полтавского / Е. Пристер. — М.: Издательство иностранной литературы, 1952. — 512 с. — С. 483.

⁷¹ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 119–120.

⁷² *Котенко А.Л.* Ідея Центральної Європи Томаша Масарика / А. Котенко // Магістеріум. Вип. 28. Історичні студії. — К., 2007. — С. 43–48. — С. 45.

⁷³ *Пристер Е.* Краткая история Австрии... — С. 483.

⁷⁴ *Поп И.* Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп — Ужгород: Из-о В. Падяка, 2001. — 431 с. — С. 243–244.

⁷⁵ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 154.

⁷⁶ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 122.

⁷⁷ *Малевич О.М.* Томаш Гарриг Масарик... — С. 62.

⁷⁸ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 122.

⁷⁹ *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk... — S. 122.

⁸⁰ *Егорова К.Б.* Т.Г. Масарик: от «русского вопроса» к «русской акции» / К.Б. Егорова // К истории идей на Западе: «Русская идея» / Под ред. В.Е. Багно и М.Э. Маликовой. — Спб.: «Перпополис», 2010. — 648 с. — С. 339–357. — С. 351.

⁸¹ *Абрамов М.А., Лаврик Э.Г., Малевич О.М.* Томаш Гарриг Масарик: жизнь, дело, учение ... — С. 600–601.

⁸² *Масарик Т.Г.* Россия и Европа: Эссе о духовных течениях в Росси. Т. II, кн. II, части 2–5; кн. III, часть I / Т.Г. Масарик — СПб: РХГИ, 2004. — 720 с. — С. 529–540.

⁸³ *Kučera M.* Předpoklady krystalizace Masarykova pojetí národnostní a státopravní otázky ... — S. 28.

⁸⁴ *Масарик Т.Г.* Россия и Европа... — С. 315.

⁸⁵ *Чиняева Е.В.* Программа и общественно-политическая деятельность Т.Г. Масарика и Чешской народной партии (реалистов)... — С. 15.

⁸⁶ *Kovtun I.* Masarykův triumf... — S. 34.

В статье раскрыто становление Т.Г. Масарика как чешского политического деятеля периода заката Австро-Венгрии. Показаны политические взгляды Масарика, главные направления его политической деятельности в 1882–1914 гг., направленной на разрешение чешского вопроса путем демократизации и федерализации Дунайской монархии.

Ключевые слова: Т.Г. Масарик, демократия, Чехия, Австро-Венгрия, автономия.

The article deals with the formation of T.G. Masaryk as Czech political figure during the fall of Austro-Hungary. Displaying political views of T. Masaryk, the main lines of his political activities in the 1882–1914, aimed at resolving the issue by the Czech democratization and federalization of the Danube monarchy.

Key words: T.G. Masaryk, democracy, Bohemia, Austro-Hungary, autonomy.